

УДК 159.922+316.273]:316.77:32

ПЕТРУХІН В.С.,

ЧЕРНИК П.П.

НАЦІОНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЯК ОБ'ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

Аналізуються національно-психологічні особливості військовослужбовців як об'єкт інформаційно-психологічного впливу. Акцентується увага на важливості врахування національного менталітету при підготовці та проведенні інформаційно-психологічних операцій.

Ключові слова: національний характер, національна свідомість, менталітет, інформаційно-психологічний вплив.

Анализируются национально-психологические особенности военнослужащих как объект информационно-психологического влияния. Акцентируется внимание на важности учитывания национального менталитета при подготовке и проведении информационно-психологических операций.

Ключевые слова: национальный характер, национальное сознание, менталитет, информационно-психологическое влияние.

Analyses national and psychological peculiarities of servicemen as an object of informational and psychological influence. The author highlights importance of taking into the account the factor of national mentality in the process of preparation and conducting informational and psychological operations.

Key words: national character, national consciousness, mentality, informational psychological influence.

Постановка проблеми та її актуальність. Науково-технічна революція середини ХХ сторіччя, застосування ядерної зброї та результати Другої світової війни внесли значні зміни у теорію та практику ведення бойових дій. Загроза ядерної катастрофи та як можливий наслідок – цілковите знищення людства обумовили кардинальні зміни у формах і методах протиборства. Поступово акцент із “поля бою”

Петрухін Віталій Степанович, заступник начальника навчально-наукового центру мовної підготовки, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Черник Петро Петрович, кандидат політичних наук, начальник кафедри іноземних мов та військового перекладу, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© В.С. Петрухін, П.П. Черник, 2009

переміщається в економічну, політичну, дипломатичну, інформаційну та психологічну площину. Все більшої актуальності набувають інформаційно-психологічні операції, метою яких є боротьба не за життя людей, а за їх розум і вчинки.

Яскравою ілюстрацією цієї тези може слугувати воєнна кампанія США та союзників 2003 р., розв'язана проти режиму Саддама Хусейна в Іраку. Коаліціанти спочатку переконали світове співтовариство в тому, що Саддам Хусейн – “велике зло”, тобто виграли інформаційну війну, а вже потім розпочали суто воєнні дії.

Таким чином, інформаційно-психологічні операції набувають все більшої актуальності. Важливим аспектом інформаційно-психологічного впливу на об'єкт є урахування всіх особливостей національної психології.

Отже, предметом роботи є особливості національної психології як об'єкта інформаційно-психологічного впливу. Крім цього, метою цієї статті було показати на прикладі військовослужбовців провідних країн світу важливість урахування національного менталітету при плануванні та здійсненні інформаційно-психологічних операцій та організації бойових дій.

Аналіз попередніх досліджень. Слід констатувати, що в українській науковій думці практично немає праць, присвячених даній тематиці. Саме тому автори зверталися до закордонних джерел [4; 13; 15] та досліджень цієї проблеми у радянську добу [5; 6; 7; 10].

Психологія нації (національна психологія) є компонентом суспільної свідомості, точніше, суспільної психології, і містить у собі “психічні риси і властивості, сукупність яких позначається поняттями психічного складу нації і національного характеру” [8, 141].

Національна психологія як реальне явище духовного життя суспільства, яке має свою матеріальну базу, своїх конкретних носіїв, відображає те загальне, що є у представників усієї нації в уявленнях, стійких формах поведінки, психологічних рисах, реакціях, мові, ставленні до інших людей і природи [5, 93].

Національна психологія існує у вигляді специфічних якостей національного характеру, національного темпераменту, національних почуттів і настроїв, національних інтересів, орієнтацій, традицій, звичок, які виявляються у формі національних особливостей психічних процесів і станів людини [7, 8], національних особливостей взаємодії, взаємин і спілкування людей, котрі зазвичай мають назву національно-психологічних особливостей.

Національно-психологічні особливості відображають динамічну сторону національної психології. Їх дослідження дає можливість по-новому побачити теоретичні й методологічні проблеми цього надзвичайно складного суспільного явища [6, 48–54].

З огляду на розповсюджену класифікацію психологічних явищ національно-психологічні особливості можна згрупувати як: *мотиваційні* (працездатність, діловитість, обачність, ініціативність, ступінь ретельності); *інтелектуальні* (ступінь прихильності до логіки, широта і глибина абстрагування; швидкість розумових операцій; характер організації розумової діяльності).

Різним народам властиві своєрідні інтелектуальні характеристики:

- пізнавальні (глибина сприйняття, повнота й оперативність уявлень, цілісність сприйняття, яскравість і жвавість уяви, активність і вибірковість сприйняття, концентрація і стійкість уваги і т. д.);

- емоційні (динаміка протікання почуттів, особливості вираження емоцій і почуттів);

- вольові (специфіка національної установки на вольову активність, стійкість вольових процесів, тривалість вольових зусиль);

- комунікативні (характер взаємодії, спілкування і взаємин між людьми; сила єдності в групах; згуртованість і відчуженість).

Розглянемо деякі національні особливості мотивації бойової діяльності особового складу найбільших держав світу, таких як США, Японія, Великобританія та Німеччина.

Мотиви бойової діяльності багато в чому залежать від таких національних характеристик, як працездатність,

ретельність, цілеспрямованість. Проте у кожної нації вони мають свої особливості.

Американці працьовиті головним чином тоді, коли їм це вигідно [1, 20]. У цьому випадку вони енергійні, заповзятливі, наполегливі, повні невичерпного ділового азарту. Це стосується і бойової діяльності особового складу американської армії. Саме тому працездатність, ретельність, цілеспрямованість американських військовослужбовців у бою не можна оцінювати однозначно. При цьому варто пам'ятати, що ці якості дещо підсилюються заповзятливістю, винахідливістю, сміливістю американців у військовій справі [10, 50]. Виходячи з цього, під час написання інформаційно-пропагандистських матеріалів, націлених на особовий склад армії США, може мати сенс використання аргументів, які стосуються передусім особистих інтересів військовослужбовців.

У мирний час американські військовослужбовці свою працьовитість, ставлення до військової служби найчастіше ставлять у залежність від грошової компенсації за працю. Скрупульозний підрахунок кількості надбавок (і штрафів) за ті чи інші заслуги (провини), як правило, є звичайною справою солдатів армії США в особистий час.

Працьовитість японців іншого порядку. Вони у будь-якій справі наполегливі, діють майже автоматично, можуть пристосуватися до різних обставин, відрізняються акуратністю, ретельністю, стійкою цілеспрямованістю [16, 27]. Але варто мати на увазі, що історичний розвиток збройних сил Японії не сприяв закріпленню в обов'язках військовослужбовців високої особистої ініціативи і наполегливості. Однак це сутево не вплинуло на характер японців. Як вважають іноземні військові фахівці, за працездатністю, ретельністю, цілеспрямованістю японські військовослужбовці набагато випереджають представників західних армій, зокрема англійської й американської.

Працьовитість англійців характеризується діловитістю, практицизмом, організованістю, вони прагнуть доводити усе до зразкового стану. Так, оборонні споруди англійців завжди відрізнялися міцністю, місткістю, були продумані

до дрібниць: обшивання деревом сходинок у бліндажах, бездоганний дренаж бойових позицій тощо.

Працьовитість німців – це акуратність, ґрунтовність, пунктуальність, точність, сумлінність. Ці якості вирізно проявляються й у бойових діях особового складу бундесверу – за працездатністю, ретельністю, цілеспрямованістю в бою німецький військовослужбовець стоїть на одній сходинці з японським.

Інтелектуально-пізнавальні особливості виявляються в бою у формі узагальнювальних інтегрованих характеристик, до яких належать гнучкість у сприйнятті й оцінці умов війни, ставлення до несподіванок у бойовій обстановці, вміння бачити перспективу своїх дій.

Для американських військовослужбовців характерна гнучкість у сприйнятті й оцінці бойової обстановки. З одного боку, вони швидко оцінюють ситуацію на полі бою, досить легко орієнтуються у складних обставинах, з іншого боку, якщо підходити до цих їх якостей з військової точки зору, треба констатувати, що, виявляючи велику практичність у бою, американські солдати дуже піклуються про власне життя.

В англійців можна виділити недостатню кмітливість, повільність у прийнятті рішень. Н. Коупленд також відзначав, що великий недолік ангlosакса полягає в тому, що він не вміє абстрагуватися. Розум англійця звичайно налаштований на образне сприйняття, і він засвоює абстрактні поняття разом із працею. Як відзначають дослідники, він розуміє тільки те, що бачить і відчуває, йому бракує уяви [4, 31].

Характеристиками інтелектуально-пізнавальних якостей, які притаманні японцям, є проникливість, винахідливість, раціоналізм і вміння бачити перспективу своїх бойових дій. Аналіз досліджень і досвіду воєнних дій показує, що в інтелектуально-пізнавальній діяльності японських солдатів значною мірою присутні консерватизм, залежність мислення від наказів командування. Японці майже завжди будуть робити так, як їм заздалегідь було визначено.

За гнучкістю сприйняття бойової обстановки, вмінням бачити перспективу своїх дій не можуть бути однозначно

оцінені військовослужбовці ФРН. Як вважає Н.І. Луганський, з одного боку, “гнучкість, кмітливість, раціональність мислення у деякій мірі далекі німцю”, а з іншого боку – за вмінням планувати на майбутнє свої бойові дії німці подібні до представників армії Японії [10, 73].

Під час аналізу національних особливостей емоцій і почуттів солдатів та офіцерів армій іноземних держав своєрідність потрібно бачити не стільки в їх змісті, скільки в динаміці протікання.

Чим відрізняється динаміка зміни почуттів військовослужбовців США, Японії, Великобританії і ФРН? Дані кажуть про те, що в американських військовослужбовців крива росту емоційної напруги на початку бойових дій виглядає набагато вищою, ніж у представників інших націй, наприклад, у японців. Після досягнення нижнього положення емоційний настрій американців довгий час не підвищується, залишаючись на попередньому рівні. Разом з тим з часом емоційний настрій американських військовослужбовців піднімається дуже повільно [19, 47; 13, 176].

Британцям притаманна стриманість, спокійна реакція на навколишню дійсність. Однак англійці не мляві і не апатичні за своїм характером, скоріше це холоднокровні флегматики.

Характеризуючи динаміку протікання емоцій і почуттів у бойовій діяльності японських військовослужбовців, більшість японських і деяких західноєвропейських вчених сходяться на думці, що японці нервові, чуттєві, легко збуджуються. Ця точка зору не є правильною, оскільки, підкреслюючи зазначені якості, ці ж вчені одночасно відзначають, що японцям притаманні самовладання, стійкість психіки. Багато дослідників вказують, що в японців відсутні психози. Їх називають людьми, які “легко загоряються і швидко остигають” [14, 297; 18, 41].

Емоційна напруженість на початку бойових дій в особового складу бундесверу росте значно повільніше, ніж у представників всіх інших досліджуваних націй, а період стабілізації емоційної чутливості є, крім того, ще й більш тривалим [3, 20–21; 17, 40].

Щоб охарактеризувати специфіку прояву волі у бойовій діяльності особового складу армії тієї чи іншої іноземної держави, необхідно виявити своєрідність національної установки на вольову активність і, крім цього, показати, як впливають на неї деякі інші національно-психологічні феномени, наприклад, дисциплінованість, фізична і духовна витривалість.

Відомі ініціативність і наполегливість американських військовослужбовців, що відзначають багато військових фахівців, які аналізували американську бойову діяльність у різних війнах. Однак ці національно-психологічні характеристики навряд чи свідчать про наявність у американських солдатів і офіцерів установки на тривалу вольову активність. Вони ніколи не могли виявляти високі вольові якості тривалий час, наприклад, протягом усієї воєнної кампанії. Західні дослідники підтверджують, що лише окремі американські солдати й офіцери здатні довго витримувати боротьбу мотивів у бойових умовах.

Національну установку на вольову активність в американських військовослужбовців можна назвати ситуаційною і короткочасною. Загальна специфіка її прояву така: якщо бій виграний або його хід складається вдало, то вольова активність американських військовослужбовців зростає або зберігається на досить високому рівні; якщо ж події розвиваються у напрямку, протилежному очікуванню, вольова активність значно падає.

Оцінюючи вольові якості американських солдатів і офіцерів у різних видах бойових дій, можна зробити наступні висновки. По-перше, вони почувають себе і в наступі, і в обороні впевнено тільки тоді, коли бачать за своєю спиною велику військову і вогневу міць. По-друге, американські військовослужбовці виявляють більш стійкі вольові якості при веденні оборонних бойових дій. Це визначається наявністю в таких умовах можливості передбачати поведінку противника і, отже, бути впевненими у власних силах. По-третє, у наступі й обороні переважає загальна тенденція поведінки американських військовослужбовців, яку неможливо не враховувати. "Якщо солдат вижив у складній

обстановці, він змінює своє поведінку, піклується більше про своє життя, ніж про виконання поставлених завдань”, – пише П. Уотсон [15, 156].

Для японських військовослужбовців характерна установка на нетривалий прояв вольової активності. Вони здатні показувати сильну волю, але не дуже тривалий час. Однак, на відміну від американців, це вже зовсім інша воля. Вона носить не ситуаційний, а стійкий характер.

Японські солдати більшою мірою й офіцери – меншою мають значну фізичну витривалість, добре переносять труднощі. Варто мати на увазі, що в японців стійкість, витривалість, вольові характеристики в умовах бойової діяльності набагато більшою мірою, ніж в інших арміях, підтримуються за рахунок моральних факторів, наприклад, вірності наказу. Необхідність вірності обов'язку в Японії дійсно значно впливає на вольову активність особового складу сил самооборони.

Особливості вольових якостей особового складу японських сил самооборони ефективно виявляються як у наступі, так і в обороні. Американські військові фахівці вважають, що японські військовослужбовці будуть вести активні бойові дії в наступі навіть під загрозою повного знищення їх живої сили вогнем противника. Англіїці дійшли висновку, що в обороні японських солдатів важко перевершити [12, 315].

Установку на вольову активність британських військовослужбовців можна охарактеризувати як тривалу. Без сумніву, на неї впливають особливості психології англійців: терплячість, наполегливість, витримка, готовність уперто досягати поставленої мети.

Національна установка на вольову активність у німецьких військовослужбовців може бути названа короткочасною. Але разом з тим її варто вважати сильною, тому що вона багато в чому залежить від дотримання солдатами й офіцерами твердої дисципліни і властивого їм високого почуття патріотизму. Воєнний досвід показує, що стійкі вольові якості особовий склад збройних сил ФРН буде виявляти насамперед в оборонних боях [2, 215].

Урахування вищеперелічених національно-психологічних особливостей дає можливість більш ефективно здійснювати інформаційно-психологічний вплив на обрану аудиторію.

Деякою мірою національний характер впливає і на такі характеристики об'єкта, як традиції і звичаї окремих соціальних груп і спільнот, які формуються з розвитком суспільства загалом.

Елементи соціального і культурного досвіду, які передані від покоління до покоління у різних соціальних групах, називаються *традиціями*. Традиції можуть бути соціально-позитивними і відсталими, реакційними. За своєю сутністю – це механізм збереження, передачі, відтворення і закріплення соціального досвіду людей, спосіб реалізації стійких суспільних відносин, що підтримується силою суспільної думки, масових звичок і переконання. Важлива соціальна роль традиції полягає в тому, що за її допомогою здійснюється передача стійких елементів досвіду від одного покоління до іншого, від однієї соціальної групи до іншої, від групи до індивіда.

Традиції притаманні різним сферам громадського життя і є дуже стійким елементом суспільної психології, вони різноманітні й численні. Умовно їх можна поділити за такими ознаками: за змістом (бойові, трудові, службові, побутові, спортивні й ін.), за сферами прояву (політичні, моральні, правові, художні, релігійні), за належністю до різних соціальних спільнот людей (загальнонародні, національні, класові, територіальні, професійні, вікові, внутрішньокolleктивні, групові, змішані).

Під час оцінки ролі традицій необхідно мати на увазі, що сліпе наслідування традиціям породжує консерватизм і застій у суспільному житті, а зневажливе ставлення до них призводить до порушення послідовності у розвитку суспільства і культури, до втрати цінних надбань людства. Варто враховувати і ту обставину, що традиція може бути використана як для передачі позитивних елементів минулого досвіду, так і для збереження віджилих форм свідомості і діяльності.

Традиції слід відрізнити від звичаїв, які складаються з неухильного дотримання прийнятих у минулому правил і на відміну від традицій функціонують не у всіх сферах соціального життя. Звичай – це успадкований стереотипний спосіб поведінки, який повторюється, звичні способи поведінки людей у визначених ситуаціях, що відтворюються у певному суспільстві чи соціальній групі і є звичними для його членів [11, 338]. Звичаї передують державно-правовій регуляції. Але й дотепер вони залишаються однією з основних форм соціальної регуляції у побутовій сфері, цивільній обрядовості.

Звичаї, як і традиції, можуть бути знаряддям збереження застарілих соціальних форм і засобом перетворення суспільних стосунків. Це залежить насамперед від того, яким соціальним групам, класам, прошаркам вони служать або в яку систему соціальних інститутів вони включені.

Урахування традицій і звичаїв об'єкта впливу є обов'язковою умовою ефективності інформаційно-психологічного впливу.

Важливе значення під час впливу на психіку об'єкта мають релігійні особливості даної особи. У найбільш загальному вигляді релігію можна визначити як сферу духовного життя суспільства, соціальної групи, індивіда, спосіб духовного освоєння світу.

До найважливіших характеристик спрямованості особистості віруючого відносяться мотиви релігійності, які включають як мотиви релігійної віри (тобто фактори, що, на думку віруючого, роблять його віру необхідною), так і мотиви культової поведінки (тобто причини, які спонукають відвідувати церкву, костюл або молитовний будинок і відправляти релігійні обряди).

Під час вивчення мотивів релігійності людей і впливу на них варто враховувати ту обставину, що віруючі не завжди усвідомлюють ці мотиви і не завжди можуть їх пояснити. Інколи віруюча людина з різних причин не бачить або не хоче бачити реальних мотивів, що привели її до релігії, у своїх поясненнях вона керується помилковими висновками. Водночас серед віруючих чимало людей, які намагаються

довести необхідність релігійної віри фактами, що безпосередньо не відносяться до сфери релігії.

У системі характеристик релігійної спрямованості особистості велику роль відіграють ціннісні орієнтації, що є важливими показниками ставлення віруючого до релігії. Вони допомагають виявити мотиви культової поведінки віруючого, характеризують його взаємини з релігійною громадою, соціальні й моральні якості. Значну роль в ієрархії цінностей віруючих відіграють релігійні цінності, які створені уявою віруючого. Таким чином, ціннісні орієнтації віруючих спрямовані насамперед на головні цінності, які проповідує віровчення, – Бога, релігійні заповіді й канони тощо.

На думку фахівців, релігійна структура цінностей, яка детермінована основами віровчення, впливає не тільки на свідомість віруючих, але й на їхню поведінку в суспільстві [9]. Зокрема, орієнтація на релігійні цінності знижує соціальну активність віруючих або перешкоджає їй, переводить їх енергію, думки, почуття і прагнення в особливе русло, створюючи ілюзорну форму соціальної активності (участь у релігійних обрядах і в діяльності релігійних організацій та громад).

У зв'язку з цим викликає інтерес дослідження, проведене американськими соціальними психологами. Вони спробували виявити зв'язок, що існує між системою ціннісних орієнтацій віруючих у США і їх соціальною поведінкою. Результати дослідження показали, що в людей, у свідомості яких важливе місце займають “потойбічні” цінності (наприклад, “порятунок після смерті” і т. п.), переважають консервативні соціальні переконання, які в тій чи іншій послідовності реалізуються в їхній поведінці. Ті ж з віруючих, в яких домінують “земні” цінності (“воля”, “щастя”, “рівність” і т. п.), відрізняються, як правило, опозиційною налаштованістю до існуючого суспільства, багато хто з них бере активну участь у боротьбі за соціальні права і т. п. [9, 51].

Система ціннісних орієнтацій віруючих характеризує їх загальне ставлення до навколишньої дійсності, загальну соціальну спрямованість їх свідомості і поведінки.

Наприклад, американські соціологи відзначали, що найбільший відсоток людей, які ставилися негативно до війни у В'єтнамі, був виявлений серед американських студентів, які не були членами релігійних організацій. У групі опитаних афро-американців, які вважали релігію винятково важливою частиною свого життя, тільки 29% активно брали участь у русі за цивільні права, тоді як у групі осіб, які вважали, що релігія не відіграє в їхньому житті жодної ролі, тобто, по суті, заявили про свій атеїзм, таких було 62%. На підставі цих і багатьох інших фактів був зроблений висновок, що чим вище релігійність людини, тим менше у неї прагнень до будь-яких соціальних змін. Була також виявлена і пряма залежність наявності расових забобонів і расової нетерпимості від рівня релігійності. Усі ці особливості варто враховувати під час підготовки і здійснення інформаційно-психологічного впливу на війська і населення іноземних країн.

Висновки. Вивчення об'єкта, врахування і використання його характеристик та особливостей повинні займати чільне місце у процесі підготовки і здійснення психологічного впливу на війська і населення противника. Вплив на психіку людей не повинен проводитись інакше як на підставі всебічного, детального розгляду аудиторії, аналізу її специфіки, можливої реакції на ті чи інші дії. В іншому випадку діяльність фахівців інформаційно-психологічного впливу не тільки буде неефективною, але й може призвести до відчутної шкоди, спровокувавши реакцію, далеку від очікуваної.

Під час організації інформаційно-психологічного впливу найсерйознішу увагу варто приділити вивченню великих груп. Знання національно-психологічних особливостей, традицій і звичаїв народу, до якого належить аудиторія, сприяє підвищенню результативності інформаційно-психологічного впливу. У випадку, коли особовий склад армії іноземної держави обрано об'єктом впливу, важливо знати його морально-психологічний стан, специфіку морально-психологічної підготовки і політичної мотивації.

1. *Замошкин Ю.А.* Личность в современной Америке / Ю.А. Замошкин. – М.: Политиздат, 1980. – 235 с.
2. *Жуков Г.К.* Воспоминания и размышления / Г.К. Жуков. – М.: Воениздат, 1969. – 427 с.
3. *Конев И.С.* Сорок пятый / И.С. Конев. – М.: Политиздат, 1966. – 250 с.
4. *Коупленд Н.* Психология солдат / Н. Коупленд. – М.: Воениздат, 1960. – 135 с.
5. *Крысько В.Г.* Влияние национально-психологических особенностей на боевую деятельность личного состава армий империалистических государств / В.Г. Крысько. – М.: Воениздат, 1987.
6. *Крысько В.Г.* Введение в этнопсихологию / В.Г. Крысько, Э.А. Саракуев. – М.: Воениздат, 1996. – 325 с.
7. *Леонтьев А.А.* Национальная психология и этнопсихология / А.А. Леонтьев // Советская этнография. – 1983. – № 2. – С. 8.
8. Социальная психология. – М.: Просвещение, 1975. – 191 с.
9. *Угринович Д.М.* Введение в религиоведение / Д.М. Угринович. – М.: Мысль, 1985. – 255 с.
10. *Феденко Н.Ф.* О некоторых национально-психологических особенностях населения и личного состава армий империалистических государств / Н.Ф. Феденко, Н.И. Луганский. – М.: Политиздат, 1966. – 190 с.
11. Философский словарь / [Под ред. И.Т. Фролова]. – М.: Просвещение, 1986. – 563 с.
12. *Benedict K.* The chrysanthemum and the sword / K. Benedict. – Boston, 1946. – P. 315.
13. Diversity and unity in cross-cultural psychology. – Lisse, 1982. – P. 176.
14. *Doore R.* British factory – Japanese factory / R. Doore. – E., 1973. – P. 297.
15. *Kinkead E.* In every war but one / E. Kinkead. – N.-Y., 1979. – P. 156.
16. *Kennedy M.* The problem of Japan / M. Kennedy – N.-Y., 1983. – P. 27.
17. *Munsterberg H.* American traits from the point of view of German / H. Munsterberg. – Boston, 1944. – P. 40.
18. *Melony T.* Understanding the Japanese mind / T. Melony. – N.-Y., 1978. – P. 41.
19. *Parkes H.* The American experience / H. Parkes. – N.-Y., 1983. – P. 47.

Надійшла до редколегії 26.10.2009.